

VIERENTWINTIGSTE PACIFICATIELEZING

Europa als in een duistere spiegel

Mia DOORNAERT

De Pacificatielezingen vzw organiseert prestigieuze lezingen die de rijke erfenis van de Pacificatie van Gent (1576) levend houden.

*Lieven Decaluwe, Gent, Igno Sutorius, Breda, Fried Stockman, Destelbergen,
Aloys Tijdink, Haaren, Annemie Feilzer, Gouda, Stefan D'haeze, Gent,
Wim Beelaert, Gent, Wim Vanbiervliet, De Pinte, Geertrui Ryckaert, Gent*

www.pacificatielezingen.org
Zetel: Kasteellaan 72 – B-9000 Gent

De vierentwintigste lezing werd gehouden in Breda op 10 november 2007

© Mia Doornaert.

© Groep De Boeck NV, Brussel, 2008
Departement Larcier Gent
Coupure Rechts 298 – 9000 Gent

Verantwoordelijke uitgever: Georges Hoyos, Afgevaardigd bestuurder, Groep De Boeck

Alle auteursrechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de auteur en uitgever.

EUROPA ALS IN EEN DUISTERE SPIEGEL

Excellenties, dames en heren,

Ik ben zeer vereerd door de uitnodiging hier de 24ste Pacificatielezing te geven. Onder de eminente sprekers die mij voorafgingen, wil ik er graag één in het bijzonder vermelden, de heer J.H. Heldring omdat hij, sinds ik mijn loopbaan in de journalistiek begon, één van mijn grote voorbeelden was.

De heer Heldring heeft de organisatoren laten weten dat hij "*aetatis causa*" niet kan komen en dat dit hem spijt omdat hij "grote bewondering voor Mia Doornaert" heeft. Ik citeer dit niet om mezelf in de verf te zetten maar om te zeggen dat dit voor mij een bijzonder kostbaar professioneel compliment is dat deze dag nog meer glans verleent.

Net zoals die grote Nederlandse journalist, die tien jaar geleden deze lezing gaf, heb ik Europa als thema gekozen.

Ik zou, minder stellig dan Jerome Heldring, stellen dat er geen Europese cultuur bestaat. Ik geloof dat Europa sinds eeuwen wel een vorm van culturele eenheid kent.

Gevraagd tot waar de grenzen van de Europese Unie moesten reiken zei de toenmalige Duitse kanselier Helmut Kohl ooit: tot waar de gotiek reikt. Dat was een zeer "historisch" antwoord. Er is inderdaad een ruimte in Europa waarin we elkanders culturele signalen herkennen. Er zijn regionale stijlverschillen en sommige stijlen hebben meer verspreiding gekend in één deel van Europa dan het andere. Maar in welk Europees land we ook zijn, we begrijpen waar een Romaanse abdij en een gotische kathedraal voor staan, we herkennen een renaissancepaleis, een rococo kasteel, een barokke kerkgevel. En de barok mag dan typisch katholiek zijn, die kunst is toegankelijk voor protestanten zoals een protestantse tempel toegankelijk is voor de katholiek die ik ben.

Die culturele gemeenschap is oud. Niet voor niets kregen de eerste universiteiten juist die naam, *universitas*: een kennis die universeel is, niet ingeperkt door grenzen.

Conrad Busken Huet schrijft aldus in "Het land van Rembrand" over die eerste *universitas*, de Sorbonne, waar Dante rond 1280 studeerde.

“Geen andere instelling in Europa was toen zo geschikt Dante te behagen als deze kosmopolitische Parijse republiek van de geest, welke noch een militaire noch een burgerlijke monniksorde was, maar van de waardigen onder de jonge muzenzonen een belangstelling, een inspanning, een leven van zelfvergeten en ontberingen eiste en verwierf, hetgeen in de tijd van hun eerste en schoonste bloei zelfs de bedelmonniken ternauwernood verwezenlijkten. Voor het eerst in de geschiedenis der Europese beschaving heeft de universiteit van Parijs het denkbeeld belichaamd ener rechtbank voor welke rijkdom, geboorte, noch uitwendige voorrechten gelden, maar de verstandelijke meerderheid, die, met het karakter van de deugd, de enige redelijke maatstaf der menselijke betekenis is. Loopplaats van alle buitensporigheden der jeugd, uit alle Europese landen; internationale bedelaarskolonie met gehoorzalen waar stro de collegebanken verving; was Parijs reeds in Dantes dagen tegelijk een verenigingspunt van edelmoedige opweelingen, een gelegenheid tot onderscheiden van anderen en van zichzelf, een kweekbed van de wetenschappelijke geest.”

Omdat deze lezing naar de Pacificatie van Gent genoemd is, mag ik misschien vermelden dat in die kosmopolitische Parijse republiek zich onder anderen de in 1217 in Gent geboren Henri Goethals onderscheidde. Hij was een leerling van de Duitse Albrecht de Grote en medeleerling van Thomas van Aquino. Hij werd in 1233 hoogleraar in de Godgeleerdheid aan de Sorbonne en stond hoog in achting bij de Franse Philips de Schone – jawel, de koning van de Guldensporenslag – en bij paus Innocentius IV, die hem in het jaar 1247 het predicaat “Docteur Solennel” verleende.

Die verwijzing naar de studenten die van heinde en verre kwamen, naar Albrecht de Grote en Thomas van Aquino toont dat de eerste universiteiten, waaronder ook Montpellier en Bologna, wezenlijk Europees waren. Het is overigens opvallend hoeveel er al in een tijd van slechte wegen en dokkerende koetsen zonder vering doorheen Europa gereisd werd.

De Franse historicus Jacques Le Goff schrijft: “De universiteiten, waaronder Bologna voor het recht, Parijs voor de theologie, Montpellier voor de geneeskunde, de bisschoppelijke Curie voor de wetenschappen, waren waarlijk Europese instellingen, want, dank zij het gebruik van het Latijn, gingen meesters en studenten gemakkelijk van de ene naar de andere, zoals het onderwijs in Parijs aantoonde van de Duitser Albertus Magnus, de Italianen Bonaventura en Thomas van Aquino, en de Engelsman Roger Bacon. Tegelijk ontwikkelden zich echter niet alleen de praktijk van de zoge-

naamde vulgaire talen maar ook een literatuur van een steeds grotere kwaliteit die bijvoorbeeld uitmondde in de *Divina Commedia* van Dante in het Italiaans. We vinden hier die fundamentele eigenschap van de Europese cultuur, de eenheid die toe te schrijven was aan het Latijn, en de diversiteit die voortvloede uit de taalkundige veelheid.”

Er bestond zeer zeker een Europa van de cultuur toen geleerden van Cordoba tot Krakau en van Oxford tot Bologna in een gemeenschappelijke taal, het Latijn, met elkaar discussieerden en correspondeerden. Dat Europa is niet verdwenen met de opkomst van de volkstalen. Maar met de opkomst van de volkstalen, en later de nationalismen, is steeds meer de spanning gegroeid tussen het Europa van de cultuur, dat wel degelijk bestaat, en dat van de nationale tegenstellingen dat even reëel is zoals vele oorlogen maar al te tragisch bewezen hebben.

Bij dat Europa van de cultuur wil ik wel een belangrijke kanttekening plaatsen. Het christendom is vele eeuwen lang de intellectuele software van Europa geweest. Wie niet gelooft hoezeer die software, ook in een tijd van ontkerkelijking, onze cultuur, ook onze politieke cultuur, blijft doordringen hoeft slechts naar het verschil tussen het katholieke Europa en dat van de reformatie te kijken. Niemand kan ontkennen dat de verschillen in levenswijze, in maatschappelijke organisatie, mede toe te schrijven zijn aan de godsdienst, namelijk aan het verschil tussen katholicisme en protestantisme.

Maar er loopt een veel fundamenteler cultureel-filosofische scheidingslijn door het continent, namelijk die tussen het Europa van het Latijnse en dat van het Cyrillische alfabet.

De landen van het gewezen Byzantijnse Europa zijn gekneed in een wezenlijk andere traditie dan de “Latijnse”. Bepalend daarin was de ondoorzichtige machtsuitoefening die we Byzantijns zijn gaan noemen, waarin de heerser boven de wet staat, waarin de wet een instrument van het bewind is, niet een ordenende tekst waaraan ook de uitvoerders van het gezag, tenminste in theorie, onderworpen zijn. Essentieel daarin was ook het caesaropapisme, de ondersteuning van de wereldlijke heerser door de kerkelijke leiders, dat het absolute karakter van de macht nog versterkte.

Hoewel het Athene van Perikles zich op hun grondgebied bevond, zijn de Grieken na hun Byzantijnse geschiedenis, en vier eeuwen Oottomaanse bezetting, een stuk minder “Europees” dan de Tsjechen onder het glaxis van hun communistisch regime gebleven waren.

Overigens was ook die Latijns-Byzantijnse grens niet ondoordringbaar maar poreus, niet alleen cultureel maar ook dynastiek. Men hoeft maar te kijken naar het aantal tsarina's dat de Duitse vorstenhuizen geleverd hebben.

Dat is overigens nog een uiting van die Europese verbondenheid. De vorstenhuizen en de aristocratie trouwden over de grenzen heen, en hun verwantschap spreidde zich over het continent uit. Ik herinner me een gesprek met Japanse collega's in Tokio, kort na de begrafenis van koning Boude-wijn waarnaar de Japanse keizer, bij grote uitzondering, persoonlijk gekomen was. Dat had indruk gemaakt in Japan en ik kreeg vragen over ons vorstenhuis dat dergelijke excellente relaties had met de Chrysantentroom. Toen ik uitlegde dat de eerste koningin van België een Franse prinses was, de tweede een dochter van de Oostenrijkse keizer, de derde een Beierse prinses, de vierde een Zweedse prinses die dan ook nog een protestante was, de vijfde een Spaanse edelvrouw en de zesde een Italiaanse aristocrate, en dat zo iets in Europese vorstenhuizen zeer gebruikelijk was, vonden ze dat nauwelijks begrijpelijk. Bij hen was het letterlijk ondenkbaar dat een keizer of prins met een niet-Japanse zou trouwen.

De culturele eenheid-in-verscheidenheid, de dynastieke banden, de verwevenheid van de Europese aristocratie zijn een realiteit. Maar even wezenlijk voor het Europa van vandaag is een andere realiteit. Diezelfde vorstenhuizen, edellieden en volken hebben elkaar ook constant en bitter bevochten. Veel Europese naties zijn ontstaan in en door oorlogen, en, wat nog belangrijker is, ook hun natiebewustzijn is vaak mede in en door die oorlogen gesmeed.

Velen van u hebben destijds waarschijnlijk ook met plezier gekeken naar de Engelse tv-serie "Yes minister". Een van de afleveringen gaat over het Britse atoomwapen. Sir Humphrey waarschuwt zijn minister dat "de vijand" spioneert. "De Russen?" vraagt minister Jim Hacker ontzet. Sir Humphrey antwoordt, geschokt door zoveel domheid: "No minister, the French".

Daar lachen we nu om, maar die grap geeft wel aan dat inderdaad de "erf-vijand" van Engeland niet Duitsland, Spanje of Rusland is, maar Frankrijk.

Engeland is maar Engeland geworden door zijn oorlogen tegen de Fransen. Toen Willem van Normandië in 1066 Engeland veroverde, toen zijn kleindochter Mathilda met graaf Geoffroy d'Anjou trouwde, toen hun zoon,

Henri II Plantagenet in 1151 de Engelse troon besteed, waren de Franse en Engelse feodale families zo verstrengd dat alleen het zwaard die Siamese tweeling kon scheiden. Frankrijk is de enige natie waarmee Engeland een honderdjarige oorlog heeft gevoerd. Die geschiedenis kleurt nog altijd de relatie tussen die “intieme vijanden”.

Ik heb in de jaren tachtig, op een conferentie in het Engelse Wilton Park, een leidende politica nog horen spreken over “our traditional enemy, France”.

Ook de Napoleontische oorlogen hebben nationale identiteiten helpen creëren of versterken. Niets brengt zozeer een gevoel van nationale verbondenheid teweeg als een vreemde bezetting. Historici zeggen dat de legers van Napoleon gewild de ideeën van Revolutie maar ongewild het nationalisme hebben uitgedragen. Hun oorlogen hielpen onder meer het Pruisische nationalisme kweken.

Het ontstaan en de identiteit van Nederland zijn onverbreekbaar verbonden met zijn tachtigjarige oorlog tegen en onafhankelijkheid van Spanje. België is België geworden door zijn opstand tegen de Nederlandse koning.

Dat gegeven van conflict en oorlog is net zo’n sterke Europese realiteit als het Europa van de cultuur dat is.

De twee zijn trouwens niet van elkaar te scheiden. Juist die veelheid van naties, juist de concurrentie en de fricties tussen die naties waren een motor van vooruitgang, van culturele schittering, van wetenschappelijke ontdekkingen en economische prestaties. Niet voor niets zei een Griekse wijsgeer al “polemos pantoon pater”, de oorlog is de vader van alle dingen.

Dat verleden maakt ook dat het onzin is te spreken over de “Verenigde Staten van Europa”.

Barbara Tuchman schrijft in één van haar boeken dat succesvolle revoluties de gewaden plegen aan te nemen van het systeem dat ze omvergeworpen hebben. Inderdaad. Vele hervormers en revolutionairen hebben gedroomd van een nieuwe maatschappij en een nieuwe mens die op een tabula rasa zouden tot stand komen; van, om het met dat prachtige vers van Mallarmé te zeggen, “Le vierge, le vivace et le bel aujourd’hui” die zich aandient als een onbeschreven, stralend wit blad.

Maar zo werkt het niet, ook niet met de Europese integratie. Een omwenteling, een verdrag kunnen instellingen veranderen maar niet de mensen die

gekneed blijven door hun verleden, hun tradities. Wie de geschiedenis van tsaristisch Rusland niet kent, kan ook de Sovjet-Unie en het huidige Rusland niet begrijpen. Niet voor niets wordt ook vandaag nog gezegd dat de Russen alleen maar de keuze kunnen hebben tussen een despoot en een verlicht despoot.

De kolonisten die de Atlantische Oceaan overstaken om het *dark and despotic continent* te ontvluchten, konden in Noord-Amerika een heel nieuwe natie stichten, want die Nieuwe Wereld was – om het even te crû te zeggen en de Indianenbevolkingen buiten beschouwing te laten – van niemand.

Hoe verschillend de Amerikaanse staten ook zijn – en heel wat Amerikanen vinden dat California gek geworden is en “has seceded from the nation” – de Amerikanen delen eenzelfde land, eenzelfde taal, zien dezelfde nieuwsberichten op tv, stemmen voor dezelfde partijen, dezelfde presidentskandidaten.

Niets van dat alles geldt voor Europa. Men kan de nationale verschillen, de veelheid van talen niet uitvlakken. Het gaat dan ook niet op Iowa en Texas te willen vergelijken met Polen en Frankrijk, Engeland en Nederland.

De Europese landen die, in tegenstelling tot Missouri of Michigan, zoveel geschiedenis meedragen, laten dat verleden niet achter zich aan de deur van “Europa”, zoals we de Unie te vaak noemen. Die landen *zijn* juist Europa.

Of men het nu graag heeft of niet, in dat Europa zijn nationaal bewustzijn, nationale trots, nog altijd een sterke emotionele factor. Overigens, hoe mondiger volkeren worden, hoe sterker ook die emotie. De revoluties van 1848 die in Frankrijk, de Duitse gebieden, Oostenrijk, Italië, Hongarije, en Polen uitbraken, zijn door historici “de lente der volkeren” gedoopt. Het Europa van de koningen, van de restauratie van 1815, werd inderdaad geleidelijk een Europa der volken.

En volken, zo schreef ooit een opmerkelijke zoon der Nederlanden, Hendrik Brugmans, “kiezen zelden de wijste partij. Ze kiezen met graagte voor het nationalisme: niet voor vrede maar voor conflict, niet voor verbroedering maar voor rivaliteit, niet voor verstandig compromis maar voor versterkte tegenstelling.”

Dat hebben we gemerkt op de Balkan en in Oost-Europa toen de ijzeren greep van het communisme wegviel in etnisch diverse staten waar men

nooit geleerd had geschillen via geduldige democratische dialoog te bezwe-
ren. En ook die dialoog verloopt vaak bijzonder moeilijk en stroef in lan-
den met bevolkingsgroepen die taalkundig of cultureel, bijvoorbeeld reli-
gieus, verschillend zijn. Dat blijkt in Spanje, en dat blijkt nu zeer zeker in
België met zijn eindeloze formatieonderhandelingen.

Het is in de afgelopen decennia de bon ton geweest die verschillen weg te
wuiwen, te negeren. De notie van nationale identiteit werd bijna als een
fascistoïde begrip uitgekreten. We waren toch allemaal Europeanen en
wereldburgers?

Die illusie dat we allen een soort wereldburgers geworden zijn, is overigens
minder recent dan ze lijkt. In het begin van de vorige eeuw werd op vredes-
conferenties al beweerd dat de economische vervlechting tussen Europa's
mogendheden, en de uitwisselingen tussen hun bevolkingen zo intens
geworden waren dat ze oorlog ondenkbaar maakten.

De socialisten en communisten rekenden dan weer op de solidariteit van de
Franse en Duitse proletariërs die zouden weigeren ten voordele van de
heersende klasse met elkaar te gaan vechten. 1914, waarin soldaten *la fleur
au fusil* ten strijde trokken, draaide die illusies de nek om. Op die "war to
end all wars" volgde de nog moorddadiger Tweede Wereldoorlog.

De eerste aanzet naar de Europese Unie is dan ook niet geboren uit een
plots besef van de "Europeesheid" van haar burgers. Ze is geboren uit de
uitputting van een continent dat de twee bloedigste oorlogen uit de geschie-
denis van de mensheid had verwekt en daarin zijn rol van wereldleider ver-
kwanselde.

Ze is ook geboren uit de Koude Oorlog. Het Europese integratieproces was
net zo goed een kind van de Koude Oorlog als de Navo dat was. De ver-
zoening tussen de vijanden van gisteren zou er nooit zo snel gekomen zijn
zonder de vrees voor de Sovjet-Unie van Stalin die haar klauw legde op
Oost-Europa en een groot deel van Centraal-Europa.

Tenslotte is de Europese Unie geboren uit een politiek van welbegrepen
eigenbelang. Een Europese markt was in het voordeel van alle deelnemers.
Frankrijk zag in het Europa der Zes de hefboom om een rol op wereldvlak
te blijven spelen waarop het als afzonderlijk land geen aanspraak meer kon
maken. Het heeft daar nooit zijn partners over belogen. Wie las wat in
Frankrijk geschreven werd, wie luisterde naar wat er gezegd werd, kon dat

weten, en kon overigens ook het “neen” in het referendum over de Europese grondwet zien aankomen.

Voor de Bondsrepubliek Duitsland was de Europese integratie de weg om Duitsland weer te doen aanvaarden en respectabel te maken. Ze was bovendien de weg naar het verre streefdoel van Duitse hereniging. Die zou alleen aanvaarding kunnen vinden als Duitsland ingebed was in een groter geheel, en aldus zijn buren geen schrik meer aanjoeg. Europese integratie en hereniging waren voor de Bondsrepubliek altijd twee zijden van eenzelfde medaille. Dat geldt ook voor de Oostpolitiek die Willy Brandt inzette. Er kon evenmin een Duitse hereniging plaatsvinden zonder détente met het Oosten. Wat in België zo vaak blindelings als de “vredepolitiek” van minister van Buitenlandse Zaken Genscher werd opgehemeld, was een schrandere belangenpolitiek, was het standvastig, en vreedzaam, nastreven van een Duits belang: de hereniging.

Dat vaststellen is geen kritiek, integendeel. Een beleid dat zowel de eigen belangen als die van de partners dient, dat is het watermerk van een intelligente buitenlandse politiek. Dat de Berlijnse Muur gevallen is, dat er een einde gekomen is aan een totaal onnatuurlijke scheiding van Europa, dat de Oost-Duitsers en Tsjechen en Hongaren en Polen verlost zijn van een hardvochtige, vrijheidsdodende bezetting, dat is iets waarover we nog altijd moeten juichen.

Die voorbeelden illustreren dat de stichtende landen van wat de Europese Unie zou worden geen kolonisten waren die een heel nieuwe republiek vestigden. Ze waren oude landen met heel veel verleden, die uit een mengeling van idealen en welbegrepen eigenbelang een stukje soevereiniteit gemeenschappelijk gingen uitoefenen.

Van bij de aanvang van het Europese integratieproces was de houding van de lidstaten ten aanzien van de Unie dan ook functie van de wijze waarop ze zichzelf zagen, een weerspiegeling van hun zelfbeeld. “Europa” was en is een duistere spiegel der naties, waarin ze hun nationale ambities en illusies en mythes projecteren.

Dat geldt voor Frankrijk en Duitsland, voor Nederland en België, voor Groot-Brittannië en Spanje.

De val van de Berlijnse Muur had daarom een dubbel, verstrekkend effect. Ten eerste viel met de verdwijning van het Oostblok een belangrijk stuk cement weg. De lidstaten van zowel de Navo als de Unie – de meesten zijn

dezelfde – voelden de verleiding om weer meer zichzelf te zijn, voelden de aantrekkingskracht van, om De Gaulle te parafraseren, *les poisons et les délices* van een meer autonome eigen politiek.

Ten tweede leidde de Koude Oorlog onvermijdelijk naar de uitbreiding van EU tot Centraal- en Oost-Europa. Het heeft geen enkele zin, het is zelfs cynisch om te zeuren dat die uitbreiding te vroeg is gekomen. Het Verdrag van Rome stelt duidelijk dat alle Europese landen roeping hebben tot de Unie toe te treden. Wij in West-Europa hadden veertig jaar met onze rug geleefd naar Europeanen die het ongeluk hadden aan de verkeerde kant van het IJzeren Gordijn terecht te komen, en die een verschrikkelijke prijs betaalden voor de veelgeroemde “vrede” waarin wij ons, onder meer dankzij de Marshallhulp en de Amerikaanse verdedigende paraplu, konden koesteren. Zeggen dat die volken “te vroeg” naar het Europese Huis terugkeerden is hedonistische gemakzucht.

Maar, zoals gezegd, de twee wenselijke gebeurtenissen die de val van de Muur en de uitbreiding van de Unie waren, bekoelden de ijver voor verdere integratie. Met de verdwijning van de Sovjet-Unie is een sterke politieke prikkel weggevallen. Met de verruiming ging de Unie van 27 op een onoverzichtelijke brij lijken waarin alle landen aan soortelijk gewicht verloren. Dat laatste gevoel speelde een grote rol in het “neen” in de Franse en Nederlandse referendums over de Europese grondwet.

Het Franse “neen” was niet in de eerste plaats ingegeven door de zogenaamd te liberale tekst van de grondwet. De *tendance lourde* was en is dat de Fransen niets zien in diepere integratie in een Unie waarvan zij, met Duitsland, de leiding niet meer hebben. Meer politieke integratie kan dan alleen een nutteloze verkwaseling van soevereiniteit zijn. Europese integratie is in Frankrijk altijd verkocht als een machtsmiddel voor Frankrijk, als een megafoon voor de Franse buitenlandse politiek. Wanneer dat argument wegvalt, tengevolge van de uitbreiding van de Unie, valt verdere integratie niet meer te verkopen.

Ook in Nederland speelde de vrees voor een verlies aan soortelijk gewicht. Onderzoeken van de uitslag hebben getoond dat de meeste kiezers zich wel degelijk lieten leiden door Europese overwegingen, en niet door andere beschouwingen zoals de toenmalige onpopulariteit van de regering. Daarnaast was er ergernis over een opportunistische Unie die twee maten en twee gewichten aanwendde: lankmoedigheid voor grote landen met een te groot begrotingsdeficit, gestrengheid voor kleine.

Te veel Belgische politici en experts verwijten de Nederlanders dat ze vooral om materiële redenen neen stemden, omdat Nederland meer geld in de Unie zou stoppen dan het eruit haalt. Dat klinkt zo'n beetje als een echo van Willem Elschots uitval tegen Nederland: "Laat het stikken in zijn centen, in zijn kaas en in zijn krenten..."

Die oppervlakkige reactie toont gebrek aan inzicht in het noordelijke buurland, en getuigt vooral van weinig zelfkennis.

De Belgen zien zich als voorbeeldig "pro-Europees", maar die veelgevoerde Europese gezindheid is in grote mate negatief, omdat ze tegen de eigen staat gericht is. Veel Belgen rekenen op "Europa" om de interne tegenstellingen te overstijgen, en een hard debat over de gevolgen van separatisme uit de weg te gaan. Dat geldt zeker voor Vlaanderen. Onze openbare omroep, veel van onze politieke leiders spreken over "Vlaanderen" alsof het een soevereine staat was. Vlaams-nationalistische politici beweren dat dit binnen afzienbare tijd het geval zal zijn omdat België zich pijnloos, als een "bruistablet", zal oplossen in een Unie die een superstaat wordt.

Beangstigend is dat die waanvoorstelling niet eens fors tegengesproken wordt. Nochtans is het maar al te duidelijk dat de wind in Europa niet in de richting van verdere integratie waait. Er komt geen supranationaal Europa dat de nationale staten vervangt. Gehechtheid aan de eigen identiteit en soevereiniteit neemt integendeel weer toe.

Het is iedereen recht een onafhankelijk Vlaanderen te willen. Maar het is niemands recht aan volksverlakkerij te doen. Als België ooit uiteenvalt, zal dat ten koste van veel welzijn en welvaart van zijn bevolking zijn.

Ook in Nederland stelt men een herontdekking van het begrip nationale identiteit vast. Lange tijd zouden veel Nederlanders ironisch of minachtend gereageerd hebben op de idee dat de eigen identiteit in gevaar kon zijn, hetzij door Europese integratie, hetzij door grootschalige immigratie van mensen die uit totaal andere culturen komen. Een verlicht persoon kon zich toch niet druk meer maken om een dergelijke voorbijgestreefde, in progressieve ogen zelfs fascistoïde notie van identiteit.

Nederlands nonchalance over zijn identiteit wortelt ook weer in zijn geschiedenis. Sinds de erkenning van zijn onafhankelijkheid in 1648 is de geschiedenis van Nederland betrekkelijk harmonieus verlopen, zeker in vergelijking met de meeste andere Europese landen. Gespaard van opstandige minderheden, van grensconflicten, hoefden de Nederlanders zich niet

af te vragen wie ze waren. Huizinga schreef daarover: "Het is niet onze verdienste, maar een goedgunstig lot, dat wij voor de oorzaken en gevolgen van (hevig nationalisme) gespaard bleven."

Dat zeer ontspannen zelfbeeld was eigenlijk een verregaande zij het onbewuste vorm van zelfvertrouwen. Paul Scheffer schrijft in zijn pas verschenen, en uitstekend boek "Het land van aankomst": "We beleden een voortdurende zelfrelativering, een soort van houding waaruit ogenschijnlijk bescheidenheid sprak, maar we liepen wel erg te pronken met onze afkeer van het pronken."

Die zelfrelativering, die nonchalance strekten zich ook uit tot de taal. Voor de Vlamingen, die voor hun taal moesten vechten, was de achteloosheid van hun noorderburen voor het Nederlands onbegrijpelijk en in hoge mate irriterend.

Het fenomeen Pim Fortuyn, de moorden op Fortuyn en op Theo van Gogh hebben Nederland ruw wakker geschud. De Nederlanders moesten wel vaststellen dat de ontkenning van de eigen identiteit, en het bagatelliseren van de taal geen factoren van integratie maar het tegendeel zijn geweest. Hoe kan men van immigranten vragen dat ze zich integreren als er niets is om zich in te integreren?

Het is natuurlijk makkelijk om ironisch of afwimpelend te doen over nationale "identiteit". Prinses Máxima bedoelde het ongetwijfeld goed toen ze zei dat ze al zeven jaar op zoek is naar de Nederlandse identiteit en ze nog niet gevonden heeft. Een nationale "identiteit" valt zeer moeilijk te omschrijven, omdat men altijd in clichés dreigt te vervallen en er op elke eigenschap die men schetst een vracht uitzonderingen kunnen aangevoerd worden.

Maar poëzie en literatuur bieden aanzetten tot antwoorden. Bijvoorbeeld bij Bertus Aafjes:

*"Wie eenmaal in de vreemde was
En tot de reis gereed,
Die weet hoe nooit de wond genas,
De wond, die Holland heet"*

Het is inderdaad met identiteit een beetje als met gezondheid. Men geeft er zich pas rekenschap van wanneer men ze mist of wanneer ze belaagd worden.

Om Frankrijks kijk op zichzelf, en dus op de Unie te begrijpen, is de lectuur van de Franse historici aangewezen, van Michelet tot Braudel. Treffend is de quasi religieuze liefde voor Frankrijk die uit hun werken spreekt. Zeker, de Fransman in de straat heeft Braudels magistrale “Identité de la France” niet gelezen. Maar het onderwijs dat hij krijgt, is doordrongen van trots op Frankrijk, van liefde voor de Republiek, voor de staat. Geen Europese leider spreekt de naam van zijn land uit met de verering waarmee een Franse president *La France* zegt. Nogmaals, dat Frankrijk ooit aanvaardt slechts nog een ster in een Europese vlag te zijn, is ondenkbaar.

En wat de Engelsen betreft, de lectuur van Shakespeare zegt ook al meer dan vele essays. Bijvoorbeeld:

*This royal throne of kings, this sceptred isle
This earth of majesty, this seat of Mars
This other Eden, demi-paradise,
This fortress built by Nature for herself
Against infection and the hand of war,
This happy breed of man, this little world,
This precious stone set in the silver sea...
This blessed plot, this earth, this realm, this England
(King Richard II)*

Opnieuw, niet elke Engelsman leest Shakespeare. Maar hij is wel doordrongen van dat eeuwenoude gevoel van superioriteit op het *dark and despotic continent*, en denkt er niet aan zich aan “Brussel” te onderwerpen.

De Engelsen, wier eiland al bijna tien eeuwen geen invasie meer gekend heeft, verwijten dat ze verschillend van de Belgen tegen Europese eenmaking aankijken, is als een bulldog verwijten dat hij geen pekinees is.

Nu de eigen identiteit geïnterpelleerd wordt door een bepaalde immigratie die, zoals in andere landen, een deel van de basiswaarden ervan afwijst, groeit ook in Nederland het besef dat identiteit wel degelijk bestaat en belangrijk is. Dat bewerkstelligt trouwens ook een toenadering in het begrip van Nederlanders en Vlamingen voor elkaar. Meer Nederlanders kunnen nu begrip tonen voor wat ze als de taalkundige en identitaire “verkramping” van de Vlamingen plachten te beschouwen.

Hoe moeilijk ze ook te omschrijven zijn, hoezeer ze ook evolueren en veranderen, nationale identiteiten, die sterk of zwakker kunnen zijn, bestaan wel degelijk.

Pas toen ik jaren permanent in Frankrijk woonde, besepte ik hoezeer ik Belg ben. En, om terug te keren naar Europa, slechts wanneer ik langere periodes buiten dit continent verblijf, besef ik ook hoezeer ik Europeaan ben.

Ik herinner me dat ik vele jaren geleden een wekenlange reis in India maakte. Bij mijn terugkeer uit New Delhi had ik een urenlange stopover in Bombay. Ik ging eten in een internationaal hotel bij de luchthaven. Aan het tafeltje naast mij zat een Zweedse man. Hij knoopte een gesprek aan en vroeg of we samen konden eten. Ik had een gevoel dat ik thuiskwam. Na weken in een land met heel andere tradities, met heel andere sociale codes, waarbij je als vrouw dubbel moet uitkijken, kon ik relaxen, omdat ik in een bekende "cultuur" terechtkwam en wist dat ik geen foute signalen uitstuurde of taboes doorbrak door met een mij onbekende heer een hapje te eten.

Dat is ook weer die spanning tussen eenheid en verscheidenheid in Europa: als ik in Zweden ging wonen, zou ik vooral merken hoe verschillend het van België is, maar op een ander continent wordt een Zweed of Fransman of Duitser een soort landgenoot.

Een wezenlijk onderdeel van identiteit, en dus ook van integratie, is uiteraard de taal.

In "Het land van aankomst" citeert Scheffer de gekscherende zinnen van de schrijfster Carry van Bruggen, in het begin van de vorige eeuw, over het koesteren van de eigen taal. "In de gedachte dat er over een of twee eeuwen geen Hollandsch meer zal worden gesproken, ligt niets bedroevend en niets ontstellends. Er zijn ook allang geen trekschuiten en geen trapgevels meer. De gehechtheid van den Nederlander aan zijn taal is van geen hoogere orde dan die van de Volendammer aan zijn wijde broek.' Scheffer voegt daar droog aan toe: "Had Van Bruggen gelijk gekregen, dan hadden we haar voorspelling enkel nog in vertaling kunnen lezen."

Hoe Nederlanders ooit hebben kunnen denken dat die geen belang had, is mij, en allicht velen hier, een raadsel. Om nog eens Johan Huizinga te citeren: "De mogelijkheid tot gelijkmatige verwerking van verschillende vreemde culturen berust bovenal op ons bezit van een eigen taal. Zij moge ons belemmeren in het doordringen met ons woord tot de wereld, zij houdt onpartijdig, zij geeft ons een eigen spiegel, om het vreemde in op te vangen."

De historicus Ernest Kossman, die de Lage Landen zeer goed kent, vat de idee van de natie aldus samen. Ze is, schreef hij, “het doorlopende gesprek dat we met elkaar voeren in de eigen taal.”

Daarmee is meteen aangegeven hoeveel moeilijker het is voor meertalige staten een sterk natiegevoel aan te kweken. Het kan, maar het is veel minder evident.

Dat is een uiterst belangrijk verschil tussen Nederland en België, en het verklaart ook, zoals ik al zei, dat hun houding ten aanzien van de Europese integratie steeds meer zal uiteenlopen. De Nederlanders mochten ooit “pronken met hun afkeer van het pronken”, inmiddels is wel duidelijk dat zij het voortbestaan willen van hun natie, en daarom meer argwanend tegen de Unie aankijken nu ze in de ogen van de burgers onoverzichtelijk groot is geworden, en bovendien blijft uitbreiden.

Wat we nu in België absoluut niet moeten doen is de Nederlanders ervan betichten dat ze ineens “slechte Europeanen” geworden zijn. Alle Europeanen zijn Europeanen en hebben recht op hun visie op wat de Europese Unie moet zijn en worden.

Het zou abnormaal zijn als de historische omwenteling van 1989 en de uitbreiding van de Unie geen verscheurend debat uitlokten over de nieuwe marsrichting, als we bleven doen of we nog altijd in hetzelfde project zaten van de knusse kleine gemeenschap van Zes of Negen. En overigens, zo knus is die gemeenschap ook nooit geweest, getuige onder meer de politiek van de lege stoel waarmee Frankrijk meer dan een jaar de werking van de prille Gemeenschap lamlegde.

De enige manier om een debat te hebben dat Europa waardig is, bestaat erin met open geest te discussiëren, zonder preventieve verdachtmakingen en intentieprocessen. De Britten kijken anders tegen de Europese integratie aan dan de Duitsers? Natuurlijk doen ze dat, van op hun eilanden die in duizend jaar geen invasie meer gekend hebben. De Duitsers zijn minder overtuigde Europese federalisten dan vroeger? Uiteraard, nu ze hun Duitse eenmaking onder dak hebben. In Frankrijk bestaat geen draagvlak voor betekenisvolle verdere integratie? Dat kan alleen diegenen verwonderen die noch de Franse geschiedschrijving kennen, noch het huidige debat in Frankrijk volgen. En de lijst is lang. De huiver van veel Polen voor integratie is begrijpelijk wanneer ze nog maar recent van een bezetting verlost zijn,

en wanneer de herinnering aan de cynische opdeling van hun land door de buurmogendheden nog zo recent is.

De in de historie wortelende verschillen willen negeren, zogenaamd eurosceptische standpunten legitimeit ontzeggen, dat is pas zondigen tegen de echte Europese geest.

Ik vind dat die geest schitterend verwoord is door Hendrik Brugmans, op een congres van Europese federalisten in Den Haag in 1948. Ik citeer hem in de taal waarin hij dit geschreven heeft, het Frans, dat van oudsher een taal van de Lage landen is.

“Le mot magique d’Europe indique, non seulement une région du globe, mais aussi un mode de vie, individuelle et commune... L’Europe, c’est un sens de la liberté, dont la majorité des hommes ayant vécu sous le soleil, n’a jamais soupçonné ni les drames ni les douceurs. L’Europe, c’est Mozart d’un côté, c’est Charles Péguy de l’autre et c’est Shakespeare qui les résume. L’Europe, c’est la civilisation des non-conformistes, c’est la terre des hommes continuellement en lutte avec eux-mêmes, c’est le lieu où aucune certitude n’est acceptée comme vérité si elle n’est pas constamment redécouverte. D’autres continents peuvent se vanter de leur efficacité, mais c’est le climat européen seul qui rend la vie dangereuse, aventureuse, magnifique et tragique... et par là digne d’être vécue.” (uit *À Travers le Siècle*).

“Het magische woord Europa duidt niet alleen een regio op de werldebol aan, maar ook een levenswijze, die zowel individueel als gemeenschappelijk is... Europa, dat is een zin voor de vrijheid waarvan de meerderheid van de mensen die onder de zon geleefd hebben nooit de drama’s of de zoetheid hebben bevroed. Europa, dat is Mozart aan de ene kant, Péguy aan de andere, en Shakespeare die ze samenvat. Europa is de beschaving van de nonconformisten, is de aarde van mensen die voortdurend in strijd zijn met zichzelf, is de plaats waar geen enkele zekerheid als waarheid wordt aanvaard als ze niet voortdurend herontdekt wordt. Andere continenten kunnen prat gaan op hun doeltreffendheid, alleen het Europese klimaat maakt het leven gevaarlijk, avontuurlijk, prachtig en tragisch... en daardoor waard geleefd te worden.” (eigen vertaling)

Inderdaad, Europa is non-conformistisch.

Ik heb enkele jaren geleden in het Grand Palais in Parijs een expositie bezocht van Chinese schilderkunst op zijde, door de eeuwen heen. Toen ik

bij de zoveelste treurwilg aan een rivier of tak met pruimenbloesems kwam, zonder dat mijn onge oefend oog verschillen kon ontwaren, maakte ik me de bedenking dat de Europese schilderkunst in eenzelfde tijdsspanne geëvolueerd was van de Vlaamse primitieven tot het kubisme. Dat contrast met de Chinese eindeloze herhaling van hetzelfde thema in de dezelfde stijl illustreert hoe nonconformistisch, hoe beeldenstormend Europa inderdaad is.

Daarom kan en mag de Europese gedachte geen weke consensus, geen zelfgenoegzaam dogma zijn.

Ik heb niet de pretentie te weten waar het met een nog altijd groeiende Unie heen gaat en heen moet.

Maar één zaak is wel duidelijk: zonder instemming van de volkeren, van de naties zal er geen hechtere Unie komen. Het zijn niet de bureaucraten die ze zullen creëren. De huidige problemen in België tonen maar al te goed hoe illusoir het is te denken dat instellingen en regelgeving een samenhangigheid kunnen scheppen.

Te lang heeft het Europese discours genegeerd hoe onredelijk een wereld, en een Europa zijn, die we als redelijk (willen) ervaren – en met ‘onredelijk’ verwijs ik naar de kracht van individuele en collectieve emoties.

Ik het het al gezegd: een vorm van culturele eenheid en conflict tussen Europa's culturen zijn een Europees binoom. Beide zijn ze even wezenlijk Europees.

Het is, laten we het niet vergeten, een enorme weldaad dat we, op het grootste deel van ons continent, een stabiele vrede hebben kunnen vestigen. Juist daarom is het des te belangrijker het andere deel van het Europese erfgoed niet te verliezen: de diversiteit, het conflict, de vinnige confrontatie van identiteiten en ideeën.

Ook tussen en in onze Lage Landen moet dat vreedzaam conflict over Europa gevoerd worden, met rede en met passie, en zonder banvloeken. Anders wordt de Unie zelfs geen duistere spiegel van haar naties meer, maar een fata morgana.

DE PACIFICATIELEZINGEN VZW

PACIFICATIELEZINGEN

- 1981 Dr. Albert H. van den Heuvel
Het ideologieloze tijdperk
- 1982 Dr. Dirk Dolman
Het parlement als pacificatie
- 1983 Prof. dr. em. Edward Schillebeeckx
Vrede door gerechtigheid
- 1984 Kees C.A.M. Middelhoff
Wortels van een misverstaan
- 1985 Dr. Johannes G.C.A. Briels
De Zuidnederlandse immigratie omstreeks 1572-1630: Een verge-
ten bladzijde uit de geschiedenis van de Nederlanden
- 1986 Hella S. Haasse
De Lage Landen en het Platte Vlak: Kanttekeningen bij een
gemeenschappelijke literatuur
- 1987 Prof. dr. Han Entzinger
Immigratie en pluralisme
- 1988 Fons Rademakers en Roland Verhavert
De Nederlandse film
- 1989 Jan Hoet
De kunst als waarde van morgen
- 1990 Maarten Mourik
Culturele coëxistentie in Europa: de noodzaak van een nieuwe
pacificatie
- 1991 Geert Vanistendael
En België heeft Vlaanderen gemaakt
- 1994 Greetje van den Bergh
Tussen handhaven en verdwijnen: Het Nederlands in een eenwor-
dend Europa
- 1995 Prof. dr. mr. Cees Fasseur
Verbittering en verzoening: Nederland en zijn koloniale nalaten-
schap

- 1996 **Prof. dr. Herman Balthazar**
 Brabantse en Hollandse patriotten: De Revolutietijd in Noord en Zuid, eender en anders
- 1997 **J.L. Heldring**
 Pacificatie van Europa?
- 1999 **Prof. dr. em. Eric Suy**
 Prolegomena voor een pacificatie tussen de volken
- 2000 **Derk-Jan Eppink**
 Over de Moerdijk: Cultuurkloven in Europa
- 2001 **Gerard Mortier**
 Europa: het gevaar van de verstomming
- 2002 **Paul Beugels**
 Bondgenoten in Cultuur
- 2003 **Jozef Deleu**
 De Lage Landen 'in de vaart der volken'
- 2004 **Michaël Zeeman**
 Nederlands Geestesmerk? De Lage Landen en hun zelfbewustzijn in hun posthistorisch heden
- 2005 **Rik Torfs**
 Religie, vrede en onvrede
- 2006 **Paul Schnabel**
 In het zicht van de toekomst
- 2007 **Mia Doornaert**
 Europa als in een duistere spiegel

- In 1981 tot 1988, in 1990, 1994, 1995, 1997, 2000, 2002, 2004 en 2006 werden de lezingen te Gent georganiseerd;
- in 1996 werd de lezing te Leiden georganiseerd;
- in 1999 werd de lezing te Dordrecht georganiseerd;
- in 2001, 2003, 2005 en 2007 werden de lezingen te Breda georganiseerd